

Media and civic education – perspectives and current issues

Milena Yankova, South-West University, yankova_milena@swu.bg

Abstract: The article reveals the relationship between media, civil society and civic education through the prism of the functions of the media and their current status. It analyzes the role of media literacy as part of civic education in Bulgaria. In this sense, this paper aims to put some theoretical perspectives in understanding the social responsibility of the media in civic education of young people.

Наличието на реална демокрация включва политически и икономически свободни медии. Гражданското, демократично, толерантно общество на водещо място включва медиите като информационна среда и комуникационен инструмент (Тодоров 2011: 69). Те запознават аудиториите си с ценностите, нормите и правилата, които обществото смята за подходящи и правилни. Това означава, че част от образователната функция на медиите е насочена към социализиране на публиката. Социализацията се отнася до начините, по които индивидът приеме поведението и ценностите на групата и обществото, към което принадлежи. Медиите представят и интерпретират образите на нашето общество и – чрез гледане, слушане и четене – учат младите хора как би трябвало да действат и какви ценности са важни. Индивидите, изложени на тези образи, са склонни да израстват, като несъзнателно интериоризират именно тези ценности. По този начин, обществената ценност се предава от едно поколение на друго. Средствата за масова комуникация „осветяват” социалната структура и въздействат върху оформянето на нейния модел. Различните аспекти на нашите навици, желания и отношения, както като индивиди, част от групи, а и като общество се разглеждат и отразяват от медиите, като по този начин те помагат за оформянето на нашите социални ценности и нагласи (Янкова 2015: 54).

От своя страна, осъществявана по предназначение, политическата функция на медиите би имала мощен коригиращ ефект над политиците. Но днес, въпреки, че политическата функция все още е присъща на медиите, „в повечето случаи е строго премерена, дозирана, разсъдлива и отбягваща най-парливите въпроси на деня и особено факторите и причините, които стоят зад едно или друго явление” (Филипов 2002: 25).

Според немския комуникационен теоретик Роланд Буркарт „под политически функции се имат предвид онези постижения на масмедииите, които те следва да достигнат с оглед на обществената околна среда като политическа система”. (Буркарт 2000: 279) Позовавайки се на изследванията на Франц Ронебергер, Буркарт извежда няколко подфункции: изграждането на публичността, т.е. информирането от страна на медиите за особеностите на политическата система; функция на изразяването, с което се гарантира разнообразието на мнения, послания и гледни точки на всички граждани на демократичните общества, както и се налага изискването тези политически апели да бъдат съобразени със знаковия и понятиен код на медиите, с медиаторската роля на журналистите (Буркарт 2000: 280-284).

Медиите се разглеждат като “четвърта власт”. Тази власт им е дадена „не само поради мястото, което (трябва да) заемат в съотношението “държавна власт – граждани”, т. е. поради това, че (трябва да) са на страната на гражданските интереси като коректив на трите държавни власти, но също така поради обстоятелството, че те реализират въздействията си със средство, което е различно от средствата, които използват законодателната, изпълнителната и съдебната власти. Медиите могат да убеждават и да активизират, първо, само и единствено чрез информацията и, второ, само мотивационно, т.е. без да могат по какъвто и да било начин да принуждават хората не само да стават реципиенти, потребители на тази информация, но и въобще да влизат в контакт с медиите. Разграничителната линия на “четвъртата власт” от държавната власт е именно в разликата във връзката на гражданите с всяка от тях: доброволна и пожелателна – с медиите, принудителна и задължителна – с държавната власт. Затова не е никак случайно, че управляващите се стремят да “добавят” към реалната си власт, т.е. към силата си да принуждават и санкционират, също и символната власт на медиите, т.е. тяхната морално-нравствена-убеждаващо-манипулативна сила (Алфандари 2012: 245-246).

В същото време те действат като връзка между политическите сили и народа, като по този начин влияят върху изграждането на политическата структура в страната посредством възможността да действат като коректив на властта или като неин защитник.

„Частично свободни“ са медиите в България, както ги определя актуалният годишен доклад на Freedom house (1). Нашата страна е класирана по-ниско в World Press Freedom Index на Репортери без граница, отколкото всяка друга страна-членка на

Европейския съюз, а в световен план е на 111 място от общо 180 страни. Това се дължи на среда, доминирана от корупция и тайни споразумения между медии, политици и олигарси... Разпределението на средствата от ЕС за определени медии се осъществява с пълна липса на прозрачност, което всъщност подкупва редакторите да не критикуват правителството в политическите си репортажи или да се въздържат от отразяване на определени проблемни истории (2). И ако наистина сме загрижени за медийната среда и свободата на словото в България, то трябва да отбележим, че у нас журналистическият труд е слабо защитен, медиите са в криза, най-вече заради порочните бизнес модели за тяхното финансиране, политически и икономически зависимости. Концентрацията на пазарен дял и концентрацията на собственост остават изключително високи и проблематични, което води след себе си липса на плурализъм на идеи, недоверие към медиите и към информацията, която те разпространяват.

На 18.07.2017 г. бе обнародван новият Закон за предучилищното и училищното образование, който дефинира основните цели на училищното и предучилищното образование, сред които: *„придобиване на компетентности за разбиране и прилагане на принципите на демокрацията и правовата държава, на човешките права и свободи, на активното и отговорното гражданско участие”* (Закон за предучилищното и училищното образование, 2017).

Гражданското образование е от огромна важност за формирането на осведомен и отговорен гражданин. Демокрацията се поддържа от индивиди и групи, които имат необходимите знания, навици и нагласи да отстояват своите права и свобода. Терминът гражданско образование (англ. civic education) е дискуссионен. Най-простото определение на гражданското образование е, че то е политическа социализация на подрастващите, запознавайки ги с техните права и задължения, и формирайки у личността гражданско съзнание, навици и добродетели. Гражданското образование е свързано и с идентичностите на човека – групова, етнокултурна, национална, глобална и решава проблемите, породени от различията между тях и идентичностите на другите хора (интеркултурен аспект). (Иванов 2000: 147) Съгласно Р. Фрийман Бътс (R.F.Butts, 1988), гражданското образование е “средство за задълбочено и продължително изучаване на основните понятия и ценности, лежащи в основата на нашето демократическо политическо общество и конституционния ред. То включва и формиране на навици за

вземане на решения по обществените въпроси и за участие в обществени дела”. Гражданското образование е средство за заздравяване и усъвършенстване на основанията на конституционния ред чрез отражение, осмисляне и действие. Подобно е мнението на Маргарет Бренсън (M. Branson, 1998) – образование за активно гражданско самоуправление, а не пасивно възприемане на изискванията на другите. Идеалната демокрация изисква такова самоуправление, на основата на осведомено критично отражение на действителността, разбиране и признаване на правата и задълженията, произтичащи от участието в политическия процес. (Иванов 2000: 9).

В програмата си Петър Балкански и Захари Захариев (1998) пишат за тесен (политико-правно ядро) и широк (формиране на личността на гражданина) смисъл на гражданското образование. Те определят съдържателно ядро на гражданското образование, като тема 17 гласи: Гражданинът в информационното общество: роля на медиите в обществения живот; използване на информационните източници в обществения живот; нравствени и правни проблеми, породени от използването на информационните технологии; социални последици от информационните технологии (Иванов, 2000: 30-31). От образователната система се очаква да „оформи“ образовани и медийно грамотни млади хора, със създаден навик да потребяват медиите целенасочено, активно и умело, а не на доверие. Медийна грамотност е “способността да се използват, разбират, оценяват и създават медии критично, самостоятелно и отговорно”. (Николова, (съст.) 2010: 88) Този навик трябва да бъде формиран както в най-малките, така и в най-възрастните ползватели на медийни продукти. В съвременния глобализиран и комерсиализиран свят, при срещата с какъвто и да е носител на информация, всеки човек трябва да може да си задава въпроси, свързани с авторството и притежанието на медийни продукт, с интересите, които стоят зад него, с посланията, които му се отправят и тяхната стойност. Формирането на медийна култура не е само задача на образованието, но въвеждането на гражданско образование в училище е важен елемент от изграждането на медийна компетентност, защото на изхода на училището младите хора ще знаят как функционира парламентарната демокрация, какво е разделението на властите, какви са функциите на медиите в обществото, кой кой е в медийната среда (включително и отношенията между медии, бизнес и политика) (Алексиева 2014: 12).

Медийното образование като част от гражданското образование ще даде възможност на подрастващите да развият знания, ценности и широк диапазон от умения – умения за критическо мислене, общуване и управление на информацията, да станат разумни потребители и творци. Ето защо медийното образование, като аспект на гражданското образование е важна стратегия за възпитаване на критично мислещи, ангажирани и информирани граждани. Да бъдеш медийно грамотен е от първостепенно значение за изграждането на активно гражданско съзнание в днешното общество.

В информационно общество, в което интензивността на информацията на всички дейности става толкова висока, че това води до култура, доминирана от медийни и информационни продукти с техните знаци, символи и значения (Jan van Dijk 2006: 19), правилното им разчитане и интерпретиране е от ключово значение. В същото време, ако журналистите не са граждански образовани, как биха могли да защитават своите и правата на останалите граждани? Как може да се осъществи изначално присъщата функция на медиите без активното участие на свободни, безпристрастни и ангажирани с проблемите на обществото техни представители? Гражданската журналистика (2) признава факта, че журналистът на първо място е гражданин, а след това медиен специалист. Основавайки се на тази концепция Артър Черити насърчава журналистите да предприемат следните действия:

- Повишаване на осведомеността
- Улесняване на промяната
- Подпомагане при разрешаване на проблеми

Повишаване на осведомеността

Това е етапът, в който обществото научава за проблем и осъзнава съществуването и значението му. Конвенционалната журналистика има своята положителна роля в тази първа фаза на процеса. В отговор на призива за обективност медиите събират и филтрират информация по широк кръг въпроси и след това настояват за важността им. Гражданите търсят медийно съдържание, което съответства на проблемите, които самите те виждат. От медиите се очаква да подчертаят именно онези проблеми, които имат особен резонанс в обществото. Това има пряка връзка с ефективността от гражданското участие. От това следва, че медиите трябва да разширят пространството за публиката да участва в

управлението на живота си. Всъщност, за да се поддържа общественият интерес към даден въпрос, медиите трябва да ангажират обществеността по важните за нея теми.

Улесняване на промяната

Когато етапът на повишаване на осведомеността е завършен, индивидът трябва да се изправи пред необходимостта от промяна. Медиите трябва да помагат на хората да се борят с конфликтите и двусмислеността и да укрепват зараждащата се необходимост от промяна. Хората трябва да изоставят пасивния възприемчив режим, който работи достатъчно добре на етап повишаване на осведомеността. За да улеснят промяната, е важно медиите да предприемат следните действия:

Намаляване на проблемите с избора. Обществените дебати са безформени, докато не се стигне до времето да избираш. Ясните алтернативи са тези, които правят изборите сравнително лесни за журналистите да ги отразят и за гражданите да се съсредоточат върху тях. Обществеността трябва да разбере широкия спектър от възможности, предложени ѝ от експерти и лидери, но също така – както и самият дневен ред – да прегърне онези идеи, които обществото цени високо, дори и ако експертите и лидерите не са съгласни.

Култивиране на изкуството на общественото слушане. Да се научат да слушат граждани по нов начин е най-трансформираща стъпка в практиката на гражданската журналистика, защото това е в крайна сметка смирение. Журналистът, който отхвърля всички предубеждения за новините и вместо това слуша как гражданите виждат нещата, научава нещо ново. Подобен процес на слушане несъмнено ще се изрази в по-дълбока връзка с хората и ще принуди и застави журналистите да променят техниките си на отразяване на събитията. Различният начин на отразяване на действителността вероятно ще се изрази в обхващане на нови източници на информация. Журналистът трябва да излезе от света на официалните комуникации и да влезе в органични взаимоотношения с истинските хора, чийто език често е различен от този на официалните източници на информация. Техният език обикновено е "дезинфекциран", по-малко отразяващ сложността на човешкото взаимодействие. Официалният език понякога се губи в жаргона на публичната администрация, несвързан с реалните граждански проблеми, нужди и стремежи на хората.

Осветяване на основните ценности. Най-трудните обществени избори включват конфликтите не само между отделните индивиди, но и в тях самите за неща, в които дълбоко вярват. До такава степен, че медиите могат да извадят на светло тези истински конфликти, като могат едновременно да направят диалога по-честен и да помогнат на хората в решението им да приемат промяната.

Обясняване на разходите и последиците от всеки избор. От медиите се очаква да помогнат на хората да преценят и премерят разходите за и последиците от всеки избор, който им е предоставен, така че да могат да достигнат до реалистично мнение. Един от начините медиите да направят това е просто да изброяват и обсъждат плюсовете и минусите на всеки избор по систематичен, хронологичен ред.

Преодоляване на пропастта експерт-публика. Ако хората не разбират смисъла на експертното мнение, те не могат да вземат участие в смислен дебат. За тази цел, медиите могат да помогнат при превеждането на техническия език в ежедневен, и като отстраняват детайлите, които са без значение за избора на хората. Това означава промотиране и насърчаване на двупосочен комуникационен процес. За доброто вземане на решения са необходими не само идеите и мнението на експертите. Незаменимо важно е и това, което обикновените хора искат да кажат на експертите.

Улесняване на обсъждането. Преди да постигнат решение, гражданите трябва да мислят и да говорят за проблемите си във взаимодействие с други хора. Диалог се осъществява тогава, когато журналистът улеснява разговорите между общностите от хора. По този начин медиите ще открият, че хората имат добро разбиране на проблемите, които ги засягат пряко. Тези разбирания и перспективи са резултат от натрупан личен опит и емоции. Процесът на обсъждане включва непрекъснато медийно отразяване на хората, документирайки как те се борят с техните проблеми и как решенията се появяват в процеса на общуване. Този вид медийно отразяване ще надхвърли режисираните политически събития и ще се съсредоточи върху възприятията на хората за тези събития.

Насърчаване на учтивостта. Медиите могат да помогнат на гражданите да вземат решения само чрез установяването на стандарти за цивилизованост и непредубеденост по отношение на многообразието на идеи и концепцията за общност. Медиите трябва да насърчават толерантността сред гражданите. Това е тяхната гражданска добродетел.

Подпомагане разрешаване на проблеми

Това е по-скоро етап, отколкото резултат. Хората никога не са удовлетворени от избора си, докато не видят реални резултати. Медийните специалисти могат да помогнат в този процес на разрешаване, като предложат действия, избрани от обществеността. В действителност, от гледна точка на самите медийни практики, ефектът от проекта за гражданска журналистика трябва да бъде такъв, че да ги насърчава активно да търсят ангажираността на гражданите в процеса на решаване на обществените проблеми (Charity 1995: 4-12).

Разлики между гражданска и конвенционална журналистика (Charity 1995: 10)	
Гражданска журналистика	Конвенционална журналистика
Ориентирано към промените	Обвързан с традициите
Експериментиране и творчество	Страх от експериментиране и творчество
Участие на гражданите	Медиа-центризъм
Участие на гражданите в производството на новини	Журналистически професионализъм
Журналистически активизъм	Професионална обективност

Гражданската журналистика е концепция, че журналистът има морален дълг към обществото и неговите граждани, който се изразява в нещо повече от еднопосочно масово разпространение на новини и факти и определяне на дневния ред. Това е дълг, независим от обстоятелството дали медиите са свободни или работят под политически и икономически натиск. Не бива да се прави аналог с явления като “граждански журнализъм” (citizen journalism), “граждански медии” (citizens` media) и „алтернативни медии“ (alternative media), където гражданите стават източник и транслатор на новини и съдържание в онлайн базирани платформи, и не само. Там аудиторията е активен участник

в информационния процес тогава, когато гражданският сектор не е представен в медиите, медии, често глухи и слепи за проблемите на обществото.

Гражданските медии означават три неща: "първо, колективизмът установява своето гражданство, като активно се намесва и трансформира създадения медиен пейзаж; второ, тези медии оспорват социалните системи от правила, легитимизираните идентичности и институционализираните социални отношения; и трето, тези комуникационни практики овластяват, дават възможност, правомощия и власт на засегнатата общност, до степен, в която тези трансформации и промени са възможни". (Rodriguez 2001: 20) За да бъдеш граждански активен, на първо място трябва да бъдеш граждански грамотен, а това предполага и умението да потребяваш медиите разумно. Медийната грамотност, като аспект на гражданското образование, е също толкова важна, колкото и семейството, и училището, тъй като тези институции, заедно с медиите имат решаващо място в социализацията на подрастващите. Съществуването на независими, плуралистични, професионални, безпристрастни и социално отговорни медии е ключов фактор за подобряване на управлението и самоуправлението във всяко демократично общество. Нещо повече, активните и информирани хора могат и трябва да участват ефективно във формирането на общественото мнение и потока на идеи в среда на участие и сътрудничество. Този процес няма как да бъде осъществен без професионалното участие на журналистите, които са призвани с желание и воля да защитават правата и свободите на всички участници в комуникационния процес.

Медиите биха могли да допринесат изключително много за процеса на промяна на обществото, като подпомагат изграждането на необходимата гражданска култура за широката общественост. Медиите могат и трябва да бъдат комуникационен канал между лицата, вземащи решения, и обикновените граждани; в допълнение, те имат силата да влияят, вдъхновяват, образоват и ръководят човешкото мислене, вяра и активност. Това предполага умелото им и отговорно управление. Колкото и наивно да звучи, политическата система трябва да осигури необходимата свобода на медиите, за да могат те да изпълняват по положителен начин присъщите им функции. В същото време е необходимо пробуждането на съзнанието на журналистите за тяхната важна роля в популяризиране идеята за гражданско образование, повишаване на ангажираността им при

анализирането и отразяването на гражданските интереси и по-голямо приоритизиране на гражданските новини.

(1) Докладът за свободата на пресата в България е достъпен на официалния сайт на Freedom House <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2017/bulgaria>

(2) За справка – Световен индекс на свободата на пресата за 2018 г., Репортери без граница <https://rsf.org/en/bulgaria>

References:

Aleksieva, M., Relatsiyata „Mediyna kultura - mediyno obrazovanie - mediyna gramotnost", Savremenna humanitaristika, br. 1, 2014.

Alfandari, E., Sotsialna teoriya na masovata komunikatsiya i mediite. Zhurnalistikata kato sotsialen fenomen i sotsialna praktika, S., 2012.

Burkart, R., Nauka za komunikatsiyata, PIK, Veliko Tarnovo, 2000.

Charity, A. Doing Public Journalism. New York & London: The Guilford Press, 1995.

Filipov, D., Mediynata revolyutsiya. Ikonomicheska teoriya na mediite, UI „Stopanstvo", S., 2002.

Ivanov, I., Grazhdansko obrazovanie i interkulturno obrazovanie. Interkulturna komunikatsiya i grazhdansko obshtestvo. S., 2000.

Ivanov, I., Vaprosi na grazhdanskoto obrazovanie, Shumen, 2000.

Jan A.G.M. van Dijk. The Network Society: Social Aspects of New Media, SAGE Publications, London, 2006.

Rodriguez, C., Fissures in the mediascape: an international study of citizens' media, Hampton Press, Cresskill, N.J., 2001.

Tedesko, Zh., YUNESKO: Grazhdansko obrazovanie. Kompas, № 5-6, 1996.

Todorov, P., Medii v kriza, S., 2011.

Yankova, M., „Vrazki s mediite v korporativnata PR praktika", disertatsionen trud za prisazhdane na obrazovatelna i nauchna stepen „doktor", Blagoevgrad, 2015.

Zakon za preduchilishtnoto i uchilishtnoto obrazovanie Obn., DV, 58 ot 18.07.2017 g.

<https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2017/bulgaria> - ofitsialen sayt na Freedom House

<https://rsf.org/en/bulgaria> - ofitsialen sayt na Reporteri bez granitsa